

Inače, važnom vrlinom ove knjige smatram i pouzdanost odnosno pomno i (očito) višestruko provjeravanje podataka o kojima je u knjizi riječ (a njih je doista veliko mnoštvo). Osim toga, nisam registrirao praktično nikakvih tiskarskih niti kakvih drugih pogrešaka. Iстина, nešto manjih pogrešaka i/ili nepreciznosti ima u *Tumaču imena i izraza* (kojemu Samardžija nije autor). Tako npr. ne znam bi li se baš Eduard Hercigonja složio s tvrdnjom da je on bio prvi koji je “predstavio povijest hrvatskoga književnog srednjovjekovlja kao korpus koji oblikuje jedinstvenu stilsku formaciju” (str. 528). Osim toga na dva se mjesta govori o *Novoj ričoslovnici* (umjesto *ričoslovići*) Šime Starčevića (str. 552).

Na samom kraju ovoga svoga osvrtah bio bih još jedanput naglasiti da je knjiga *Jezikoslovne rasprave i članci*, posvećena životu i djelovanju hrvatskih vukovaca, a dijelom i njihovih suvremenika i/ili oponenta, izvanredno vrijedna, korisna i temeljita knjiga. Osim svega što je dosad o njoj rečeno treba dodati da je pisana vrlo pregledno i maksimalno jednostavno, a da to ipak ni u jednoj prilici ne ide na štetu znanstvene zahtjevnosti ili stručne utemeljenosti. Zato priredivaču, urednicima, izdavaču i svim suradnicima na ovoj knjizi, koja u području jezikoslovne kroatistike po mom sudu konkurira za knjigu godine (2001), upućujem iskrene čestitke.

Ivo Pranjković

O kulturi i normiranju europskih jezika

(*Sprachkulturen in Europa. Ein internationales Handbuch*, prir. Nina Janich i Albrecht Greule, Gunter Narr Verlag, Tübingen 2002, 397 str. + 16 karata)

Ugledni njemački izdavač Gunter Narr iz Tübingena ove je godine objavio djelo koje će svojim sadržajem privući i pozornost slavista. Knjizi je naslov *Sprachkulturen in*

Europa (Jezične kulture u Europi), a podnaslov “Ein internationales Handbuch” (Međunarodni priručnik). Djelo su priredili i uredili Nina Janich i Albrecht Greule sa Sveučilišta u Regensburgu. Knjiga je zapravo leksikon u kojem su abecednim redom obrađeni svi europski jezici. Pritom su brojem govornika veći jezici obrađeni u posebnim natuknicama (Lemmata), dok su, po istome kriteriju, manji jezici obrađeni u tri zajedničke natuknice: *Ostseefinnische Sprachen* (str. 192–197), *Permische Sprachen* (str. 198–204) i *Slavische Kleinsprachen* (str. 268–274).

U predgovoru (str. V) urednici ističu da priručnik donosi ukupno 56 leksikonskih članaka koje je napisalo 47 autor(ic)a iz Njemačke i drugih zemalja. U uvodu (str. VII) u šest se točaka objašnjava opseg naziva *jezična kultura* (njem. Sprachkultur) pa se kaže da se njime (u njemačkome) obuhvaća: 1. kultura jezika (pri čemu je jezik = književni jezik); 2. kultiviranje jezika (kao ukupnost praktičnih i teoretskih nastojanja i jezične izobrazbe u školi); 3. kultura govora, tj. jezične upotrebe (što se u novijim radovima naziva kulturom komunikacije); 4. kultiviranje govora (= “znanstveno utemeljeno promatranje, opis i oprezno savjetovanje s obzirom na različite komunikacijske situacije”); 5. pravac istraživanja koji se bavi spomenutim pitanjima (i koji bi se mogao nazvati *Sprachkulturforschung* ili *Sprachkulturwissenschaft*) te 6. ono treće što postoji između jezičnoga sustava i uporabe jezika i “obuhvaća ne samo tipične norme uporabe jezika neke zajednice, nego i njihovo značenje pri simboličkom konstruiranju društvenoga reda”.

Urednici su nastojali da svi leksikonski članci budu strukturirani na više-manje jednaki način, tako da se svaki članak (uz nekoliko pojedinačnih odstupanja) sastoji od pet dijelova:

– u *prvome* (Sprachtypus und Verbreitung) težište je na prikazu područja na kojemu se neki jezik govori, pri čemu se, gdje god je bilo moguće, iznose odgovarajući brojidbeni podaci o govornicima;

– u *drugome dijelu* (Kodifikation) predstavljeni su najvažniji priručnici (rječnici, gramatike, pravopisi, jezični savjetnici, časopisi) za kodifikaciju nekoga jezika, a upozorava se na specifičnosti u kodificiranju;

– u *trećem dijelu* (Geschichte der Sprachkultivierung) rekonstruiraju se podaci iz prošlosti neke jezične zajednice (npr. o doseljenu, preseljavanju, o supstratu i superstratu, o vremenu i dosegu jezične obnove) u onoj mjeri u kojoj pripomažu objašnjenju i razumijevanju aktualnoga stanja;

– u *četvrtome se odjeljku* (Heutiger Stand der Sprachkultivierung) sažeto prikazuje jezično zakonodavstvo, odnos jezične zajednice prema službenim i neslužbenim zahtjevima za kultiviranje jezika, uloga i doprinos ustanova (škola, sveučilišta, akademija, jezičnih društava) jezičnoj kulturi kao i glavne značajke stanja na početku 21. stoljeća;

– u *petom dijelu* (Literatur) najčešće se donosi popis onih starijih i novijih djela koja nisu spomenuta u drugome dijelu, a važna su za razumijevanje procesa kodifikacije.

Naravno, s obzirom na brojnost autor(ica) u člancima je uočljiv niz različitih pojedinačnih rješenja uvjetovan znatnim dijelom i posebnostima jezičnih stanja koja se opisuju.

Svoju ćemo pozornost ovdje posvetiti natuknicama u kojima je obrađen hrvatski jezik, a dijelom i natuknicama o onim južnoslavenskim jezicima koji su (bili) povezani s hrvatskim. Hrvatski se jezik obrađuje u trima natuknicama: u posebnoj, kao samostalan standardni jezik (autorica je prof. Jadranka Gvozdanović sa Sveučilišta u Mannheimu, str. 134–138) i dijelom u natuknici o srpsko-hrvatskome autora prof. Petera Rehdera sa Sveučilišta u Münchenu (str. 263–268), dok je gradišćanskohrvatsko i moliškohrvatsko jezično stanje prikazano zajedno s banatskim bugarskim, kašupskim, pomačkim, razijanskim, obama rusinskim (“jugoslavenskom” i karpatskom) i zapadnopoleškim u spomenutoj zbirnoj natuknici o malim slavenskim jezicima, također iz pera P. Rehdera (str. 268–275).

U natuknici *Hrvatski* (Kroatisch) korektno su, pregledno i uglavnom činjenično pouzdano izneseni koncepcijom leksikona zahtijevani i očekivani podaci koji se tiču prošlosti i sadašnjosti hrvatskoga, napose hrvatskoga standardnog jezika: od doseljivanja Hrvata i početaka pismenosti na hrvatskome preko postupnoga prevladavanja tronarječnosti i izbora štokavske osnovice za općehrvatski jezični standard do pojave hrvatskih vukovaca i srbohrvaštine (serbokroatizma) u 2. pol. 19. st. Spominju se neki od najvažnijih spomenika i neka od najvažnijih djela pisanih hrvatskim (*Bašćanska ploča*, *Judita*), kao i dokumenti važni za sociolingvistički i sociopolitički položaj hrvatskoga u 20. st. (novosadski zaključci, 1954, i *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*, 1967). Jedino bi trebalo dopuniti tvrdnju (str. 134) da se naziv *hrvatskosrpski* (a sporadično i *srpskohrvatski*) u Hrvatskoj koristio samo od 1960. do 1971. jer taj je naziv, naime, postupno uveden već nakon potpisivanja novosadskih zaključaka (zbog čega su promijenjeni nazivi katedara, podnaslov časopisa “Jezik”, naziv nastavnoga predmeta i dr.), a iz uporabe je *de facto* počeo nestajati nakon donošenja *Deklaracije*. Iako autorica natuknice dobro poznaje hrvatsko jezično stanje i temeljnu faktografiju, bez obzira na opseg zadan koncepcijom leksikona, ipak bi bilo korisno da su se u popisu temeljnih djela našla i neka koja nisu navedena. Tako u popisu “najvažnijih rječnika do 20. stoljeća” (str. 135) nedostaju npr. Belostenčev *Gazofilacij* (1740), Mažuranićev i Užarevićev *Deutsch-illirisches Wörterbuch* (1842) kao i Parčićev *Rječnik hrvatsko-talijanski*, čije je treće izdanje (Zadar 1901), istina, objavljeno na samom početku 20. stoljeća, ali je djelo, zajedno sa svojim talijansko-hrvatskim analogonom, dozrijevalo od pedesetih godina 19. stoljeća. U popisu “najvažnijih rječnika hrvatskoga jezika” (str. 136) nedostaje (nažalost još uvijek nedovršeni) Benešićev *Rječnik hrvatskoga književnog jezika od Preporoda do I. G. Kovačića*.

Popisu “najvažnijih kasnijih gramatika” mora se prigovoriti bar trije: što su u nj uvršteni jedno leksikografsko djelo (Stullijevo *Rjecosloxe!*?) i jedna zbirka sintaktičkih radova (Pranjkovićeva *Hrvatska skladnja*), a nije uvrštena Raguževa *Praktična hrvatska gramatika* (Zagreb 1997), koja bi na tom popisu upravo morala biti. U tom su popisu i dva propusta: u naslovu Babukićevih *Osnova piše narječja*, a treba *narječja*, dok se uz *Pregled gramatike hrvatskoga književnog jezika* navodi ime samo jednoga od dvojice suautora. U popis “temeljnih djela” uvršten je tek jedan od dvaju aktualnih hrvatskih pravopisa. Usto nije jasno po čemu je uvrštenje u taj popis zaslužio Blažanovićev *Rječnik hrvatskog književnog nazivlja* (Zagreb 1997). U popisu “primarne literature” (str. 138) uz *Pet stoljeća hrvatske književnosti* svakako je trebalo navesti i niz *Stoljeća hrvatske književnosti*, kako zbog onoga što je u njemu već objavljeno, tako i zbog onoga što će biti objavljeno.

U posebnim natuknicama obrađeni su bosanski/bošnjački (Bosnisch/Bosniakisch, autor P. Rehder), srpski (autor Miloš Okuka) i – srpskohrvatski/hrvatskosrpski (autor P. Rehder). O tome urednici u predgovoru (str. V) kažu: “Teško jezičnopolitičko stanje na Balkanu potaknulo nas je na to da uvrstimo članak “Srpskohrvatski”, koji se može shvatiti kao povijesni, pored članaka “Bosanski”, “Hrvatski” i “Srpski” koji se odnose na aktualno stanje.”

Natuknicu o srpskohrvatskome bilo bi najbolje u cijelosti prevesti jer bi se jedino tako mogao steći cjelovit dojam o onome što je (i kako) u njoj rečeno. Kako takav prijevod nije moguć, osvrnut ćemo se samo na nekoliko mjesta u njoj. Nakon uvodnog objašnjenja naziva, vremena oblikovanja i (navodnoga) broja govornika srpskohrvatskoga, autor kaže: “Pa iako su vodeći Srbi i Hrvati tijekom 19. st. pisani i poslije standardni jezik zajedno razvijali, njegovali i upotrebljavali, postojalo je posebno kod Hrvata više ili manje suprotno nastojanje koje je otklanjalo koncepciju zajedničkoga srpskohrvatskoga. Usprkos toj podsvesnoj oporbi bio je srpskohrvatski od druge polovice 19. stoljeća (s **prekidom između**

1941. i 1945. u fašistoidnoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj – istakao M. S.) do potkraj osamdesetih godina (20. st. – M. S.) – dakle preko 100 godina – službeni zajednički standardni jezik Srba i Hrvata, Bosanaca i Crnogoraca kao i manjina koje su živjele na njihovim područjima” (str. 264). Ostavljajući po strani ostale elemente (kao npr. pitanje što je moglo u Hrvata uzrokovati otklon od “zajedničkoga” jezika), upozoravamo samo na to kako se hrvatska (ne samo jezična) suvremenost može diskvalificirati dovodeći u izravnu vezu s tom i takvom NDH, jer autor natuknice na drugome mjestu kaže: “Uoči izbijanja 2. svjetskog rata jezično je otuđivanje između Hrvata i Srba tako uznapredovalo te se činilo da neposredno predstoji razdvajanje. To je razdvajanje u hrvatskoj državi (1941–1945) provedeno dosljedno i agresivno: stvarni i prividni srbizmi izbacivani su iz hrvatskoga, objavljena su nova gramatička i pravopisna normiranja s jakim purističkim značajkama. **Na tu kratku fazu hrvatske i jezične samostalnosti nastavlja se pretežitim dijelom službena jezična politika druge hrvatske države od 1991.**” (str. 266, istakao M. S.). A za takvu hrvatsku jezičnu praksu, koja je većim dijelom nastavak prakse iz NDH, zna se i glavni krivac koji se u natuknici o bosanskom/bošnjačkom (!) navodi poimence. Ondje se kaže: “U poredbi s intenzivnom jezičnom politikom identiteta provedenom pod hrvatskim predsjednikom F. Tuđmanom agresivnim razgraničenjem hrvatskoga (u prvom redu prema srpskomu) i snažnoga jezičnog purizma s jakim učincima u javnim ustanovama, u moćnim sredstvima javnoga priopćavanja i u obrazovnome sustavu, službeno njegovanje bosanskoga/bošnjačkog nalazi se još u počecima” (str. 14). Uglavnom, da ne duljimo: čini se da je nekima srpskohrvatski bio idealno zajedničko rješenje (standardno)jezičnoga pitanja za nekoliko južnoslavenskih naroda nasuprot ne samo sociolingvističkomu kaosu što je nastupio u devedesetim godinama 20. st., a optimalan politički okvir za opstojanje i razvoj toga jezika bila je Jugoslavija. (Zato valjda žal za jednim nužno potiče tugu za drugim.)

I sve bi bilo u savršenom redu da nije bilo hrvatskoga nacionalizma, političkoga i jezičnog separatizma (dakako, tradiranoga iz NDH!), tih remetilackih čimbenika idealne predodžbe što se o ovim krajevima sustavno, i očito uspješno, oblikovala u glavama nekih stranih kolegica i kolega koje/koji suočeni s novom zbiljom zbog toga muku muče s našom, a dijelom i s vlastitom, prošlosti. Što se pak propasti Jugoslavije tiče, o tome autor daje sljedeće lapidarno “objašnjenje”: “Nacionalizam koji su u medijima agresivno zastupali vodeći srpski i hrvatski intelektualci i političari doveo je nakon Titove smrti (1980) do svjesnog razaranja Jugoslavije; posebno na hrvatskoj strani u tom su procesu važnu ulogu imala pitanja jezične represije i zahtjevi za jezičnonacionalnom samostalnošću. Ta vehementna nacionalistička konfrontacija utjecala je na ratne sukobe koji nisu razorili samo drugu Jugoslaviju nego i ideju i realnost zajedničkoga srpsko-hrvatskoga standardnog jezika” (str. 267).

I tako smo stigli do kraja natuknice o srpskohrvatskome (“Was bleibt vom Serbokroatischen?”) koji također vrijedi u cijelosti prevesti: “*Srpskohrvatski* označava danas dakle jezik koji više ne postoji, iako se (naziv – M. S.) još uvijek rabi izvan država sljednica Jugoslavije, u emigraciji (iseljeništvu? – M. S.), a dijelom također i u znanstvenim krugovima (npr. lektorat srpskohrvatskoga jezika i sl.). Poraba toga naziva nužna je za otprilike stotinu godina u kojima je postojao i bio zajedno njegovan taj zajednički jezik Hrvata, Srba i bosanskih Muslimana. Taj je naziv također primjeren za njegove dijalekte – posebno za štokavske. Govori li se pak o jezikoslovnim problemima, koji se i u današnjem hrvatskom i srpskom (i bosanskom) tiču istoga jezičnog materijala, može se taj naziv (odn. također srpski/hrvatski ili hrvatski/srpski) i dalje koristiti jer ostaje lingvistički branjiv zbog zajedničke dijalektne osnove; sociolingvistički radi se sada ipak o samosvojinim, autonomnim standardnim jezicima” (str. 267).

Na kraju je natuknice prilično opširan popis literature s tridesetak djela uglavnom hrvatskih i srpskih autora. Što se hrvatskih

autora s toga popisa tiče, bar živi bi se mogli (i morali) zapitati zašto im se ime i djelo (djela) spominju na kraju natuknice o srpskohrvatskome, a ne u natuknici o hrvatskome.

Gradišćanskohrvatski (Burgenland-Kroatisch, str. 270) i moliškohrvatski (Moliseslawisch, str. 270–271) obrađeni su u sažetom i faktografski vrlo korektnim podnatuknicama, prvi u 53 retka s pet bibliografskih jedinica, a drugi upola kraće, u 23 retka s dvije bibliografske jedinice. U literaturu o gradišćanskohrvatskome svakako je trebalo uvrstiti *Sprachhistorisches Wörterbuch des Burgenlandkroatischen* (Budimpešta – Željezno 1996) I. Nyomárkaya, a možda i vrlo iscrpnu *Povijest i kulturu gradišćanskih Hrvata* (Zagreb 1995), dok je u literaturi uz podnatuknicu o moliškohrvatskome trebalo navesti i *Rječnik moliškohrvatskoga govora Mundimitra* (Montemitro – Zagreb 2000).

Četrnaesta od ukupno šesnaest karata uvrštenih na kraju leksikona odnosi se (i) na hrvatsko jezično područje. Riječ je o karti (druge) Jugoslavije (!!!) preuzetoj iz jednoga relativno novoga (1997) leksikona etničkih skupina u jugoistočnoj Europi. Usprkos tomu podaci predloženi tom kartom jednostavno ne odgovaraju činjenicama. Tako iz te karte izlazi, na primjer, da na cijelom području u četverokutu Plitvička jezera – Biograd – Šibenik – Sinj žive samo Srbi dok su Hrvati u srednjoj Bosni svedeni na dvije oaze. (Ima na toj karti još “bisera”, jer po njoj ispada da Albanci žive na Kosovu, u sjeverozapadnoj Makedoniji i jugoistočnoj Crnoj Gori, ali da ih nema u – Albaniji!) Svakako bi u sljedeće izdanje trebalo uvrstiti suvremeniju, primjereniju i pouzdaniju kartu!

U zadnjih desetak godina, otkako su se ne samo u nas stubokom promijenile sociopolitičke i sociolingvističke prilike, nisu te promjene izmahnule pozornosti inozemnih slavista, pa je samo na njemačkome jeziku o promjenama (i) na slavenskom jugu objavljeno više autorskih knjiga, leksikona i tematskih zbornika radova. Vrijedno je ovdje spomenuti bar neka od tih djela koja su objavljena u zadnjih četiri-pet godina: P. Rehder (ur.): *Einführung in die slavischen Sprachen*

(mit einer Einführung in die Balkanphilologie) (1998); M. Okuka: *Eine Sprache – viele Erben. Sprachpolitik als Nationalisierungsinstrument in Ex-Jugoslawien* (1998); B. Panzer: *Die slavischen Sprachen in Gegenwart und Geschichte* (1999); B. Kunzmann-Müller (ur.): *Sprachwandel in der Slavia. Umbrüche und Aufbruch* (2000); L. N. Zybatow (ur.): *Sprachwandel in der Slavia. Die slavischen Sprachen an der Schwelle zum 21. Jahrhundert* (sv. I–II, 2000); B. Panzer (ur.): *Die sprachliche Situation in der Slavia seit der Wende* (2000). Po naravi stvari u tim se djelima govori i o hrvatskome jeziku i njegovim govornicama i govornicima. Zato je neobično da se jezikoslovna kroatistika prilično rijetko osvrće na ta djela. Je li to posljedica nabujalog nepoznavanja njemačkoga, navlastito među mlađim kroatistima, neke neobjašnjive autarkije ili nečega trećega, teško je reći. U svakom slučaju to nije dobro, jer oblikovanju cjelovite predodžbe o sebi moramo prestano sami pripomagati. Štetu što nastaje iznošenjem zabluda, tendencioznih tumačenja ili pogrešnih tvrdnja koje o hrvatskome jeziku i hrvatskoj jezičnoj zajednici još uvijek susrećemo u djelima inozemnih kolegica i kolega (što, nasreću, uglavnom nije rezultat njihove loše namjere) smanjiti možemo samo kolegijalnim upozoravanjem na pogreške, argumentiranim neslaganjem i podastiranjem podataka, dakle reagiranjem, a ne šutnjom. Kao što je razvidno iz ovoga osvrtu, čak i kad su djela stranih slavista savjesno i objektivno koncipirana, poput leksikona *Jezične kulture u Europi*, ipak se u njima, iz različitih razloga, mogu pojaviti nepotpunosti, pa i netočnosti, a sve se to s malo dodatnoga truda i dobre volje može popraviti i(li) dopuniti u sljedećem izdanju (sljedećim izdanjima), ponajprije nama na korist, ali na korist i slavistici kojoj nije lako jer upravo u naše dane doživljava tolike izazove, možda veće i teže od onih početnih.

Marko Samardžija

Nekoć i nedavno

(Marko Samardžija, *Nekoć i nedavno*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka 2002, 171 str.)

U novoj knjizi Marka Samardžije sustavno se i pregledno obrađuju odabrane teme iz leksikologije (8 priloga) i povijesti hrvatskoga standardnoga jezika (8 priloga), područja kojima se autor bavi već niz godina.

U radu *Hrvatski leksik i njegove mijene* Samardžija pregnantno iznosi bitne odlike hrvatskoga leksika: prozirnost, otvorenost, društvenu diferentnost. Upravo se po toj trećoj odlici hrvatskoga leksika mogu najlakše odčitavati društvene promjene koje su utjecale na leksik. Navodeći bitne elemente promjena unutar leksika (uzrok, doseg, vrstu), autor upućuje na one uzroke promjena koji su u hrvatskom jeziku posebno uočljivi, a to su izvanjezični uzroci, bilo da je riječ o znanstvenotehničkom napretku bilo da je riječ o leksičkom posuđivanju. Danas uglavnom iz engleskoga jezika (američkoga engleskoga) koji je u položaju u kojemu je svojedobno bio njemački. Promjene se zbivaju i u općem i u strukovnom leksiku. Autor pritom prati i primjerima potkrepljuje proces arhaiziranja leksika, kao i značajne promjene u njemu.

U radu *Utjecaj sociopolitičkih čimbenika na leksik hrvatskoga jezika između 1918. i 1945.* autor je analizirao sociopolitičke prilike koje su omogućile povoljniji položaj hrvatskoga jezika u 19. stoljeću, prije svega potvrdu hrvatskoga kao diplomatskoga jezika 23. listopada 1847, ali i pokazale nužnost popune osobito leksičkih praznina u njemu, da bi mogao udovoljiti zahtjevu funkcionalne polivalentnosti, bitnom za svaki standardni jezik. Autor ističe velike zasluge nazivoslovca B. Šuleka koji je sa svojim suradnicima i istomišljenicima pomogao da se oblikuje “nekoliko hrvatskih nazivlja: botaničko, fizikalno, kemijsko, matematičko i zemljopisno te glavnina tehničkoga i trgovačkoga nazivlja” (str. 22). Samardžija ističe i